

УДК 316.323.65.

О. Ю. ГУЛЕВИЧ,
кандидат економічних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри фундаментальних економічних дисциплін,
Національна академія статистики, обліку та аудиту
А. Г. ТАРАСЕНКО,
здобувач, старший викладач кафедри
фундаментальних економічних дисциплін,
Національна академія статистики, обліку та аудиту

Деякі аспекти дослідження впливу соціального капіталу нації на економічні відносини в соціально орієнтованій економіці

Представлено результати дослідження впливу соціального капіталу на характер економічних відносин. З'ясовано соціально-економічне значення соціального капіталу нації у розбудові соціально орієнтованої економіки; застосовано систематизований підхід до визначення сутності і структури соціального капіталу нації, що дало можливість оцінити його якість в Україні за окремими критеріями, а також виявити головні проблеми на шляху економічних реформ та вказати на напрями їх вирішення.

Ключові слова: інституціоналізм, інститути, інституціональні чинники, соціально орієнтована економіка, соціальний капітал нації, якість соціального капіталу нації.

Постановка проблеми. Донедавна провідними чинниками економічного зростання та соціально-економічного розвитку вважалися ресурси та накопичення капіталу. Разом з тим, в економічній науці відбувалось усвідомлення того, що соціальна організація нації має неабиякий вплив на її економічний розвиток та на формування економічних переваг на світовому рівні. Набуває визнання той факт, що в сучасному суспільстві соціальні та економічні аспекти настільки взаємопов'язані, що виокремлення суто економічної проблематики неможливе. Це означає, що критеріями конкурентоспроможності й соціально-економічної розвиненості у XXI столітті стають соціально-економічні показники, які суттєво відрізняються від традиційних і усталених показників XX століття, а саме, інституціональні складові національного багатства, визначальне місце серед яких належить соціальному капіталу нації. Світовий досвід показує, що ті країни, які досягають найбільш високих соціально-економічних показників, завжди володіють високорозвинутим соціальним капіталом.

Огляд сучасних уявлень з теорії соціального капіталу дозволяє зробити висновок, що здебільшого в ній перехрещуються проблеми теорії соціальної економіки та економічної соціології, а в більш конкретному розумінні – сучасної інституціонально-еволюційної економіки, регіоналізму, комунітаризму, “сітьового” суспільства тощо.

Соціологічні концепції інтерпретують соціальний капітал як спонтанно сформований, міжособистісний або груповий ресурс, вкладений у структуру соціальних відносин і переважно незалежний від держави або формальних інститутів суспільства. Такий підхід обмежує концепцію соціального капіталу досить вузькими ізоляційними рамками.

Методологічні підходи сучасних соціально-економічних теорій щодо концепції соціального капіталу (якщо вести мову не про назву, а про сутність) були започатковані ще у XIX столітті і пов'язувались із принципово новими напрямками

© О. Ю. Гулевич, А. Г. Тарасенко, 2014

у розвитку економічної науки, такими як німецька “історична школа” та інституціоналізм.

Опираючись на методологію “історичної школи”, економічна наука має всі підстави для формування чіткої всеохоплюючої концепції соціального капіталу нації, яка синтезує напрацювання всіх суспільних наук у цій сфері. Фундаментом такої концепції має бути не тільки ідея про важливість впливу формальних інститутів та неформальних норм і цінностей суспільства на його соціально-економічний розвиток, а й утвердження того, що соціальна складова є важливим чинником економічного зростання, не менш значущим (а за певних історичних умов відродження націй навіть більш значущим), ніж традиційні чинники: праця, фізичний і людський капітал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи до капіталу людських ресурсів, суспільних взаємовідносин, моральних норм та цінностей, на відміну від фізичного капіталу засобів виробництва, фінансового чи торговельного капіталу, були закладені ще в класичній політичній економії А. Смітом. Як моральний філософ, А. Сміт добре розумів, що економічна діяльність є глибоко вкоріненою у соціальному житті і її неможливо осмислити, не враховуючи звичаїв, моралі, релігії та традицій – проявів культури конкретного суспільства.

В основі сучасної концепції соціального капіталу нації лежить теза видатного німецького економіста XIX ст., засновника “історичної школи” Ф. Ліста про те, що здатність нації до створення багатства є набагато більш важливою ніж саме багатство. Ця здатність та її соціально-історичні нематеріальні чинники є основою вчення Ф. Ліста про продуктивні сили. Соціальний капітал нації складає ту фундаментальну інституціональну складову її продуктивних сил, яка характеризує здатність нації до створення багатства і є одним із важливих чинників її соціально-економічного розвитку.

У подальшому методологія дослідження соціального капіталу нації, зокрема підходи до визначення складових елементів соціального капіталу нації, формувалася у працях відомих зарубіжних вчених М. Вебера, Ф. Хайєка, Дж. Бреннана, Дж. Бьюкенена, Д. Норта, Г. Беккера. Активно розвивали теорію соціального капіталу У. Бейкер, М. Шифф, А. Портес, Дж. Тернер. Серед сучасних зарубіжних видань науковий і практичний інтерес становлять праці Р. Патнама [1], Ф. Фукуями [2], П. Бурдьє [3], Дж. Коулмана [4].

Серед вітчизняних авторів окремі аспекти соціального капіталу нації досліджували В. Єременко, В. Сікора, Ю. Саєнко, Н. Черниш, А. Колодій, В. Степаненко та інші.

Мета дослідження. У вітчизняній економічній науці виникла потреба у більш систематизованому підході до визначення сутності і структури соціального капіталу нації, що дозволить оцінити його сучасний стан в Україні та відповідно коригувати економічні реформи в напрямі розбудови соціально орієнтованої держави.

Метою дослідження є з’ясування соціально-економічного значення соціального капіталу нації у розбудові соціально орієнтованої економіки, визначення його структури та оцінювання якості соціального капіталу в Україні за окремими його показниками.

Виклад основного матеріалу. Соціальний капітал нації сьогодні розглядають як одну із ключових фундаментальних причин соціально-економічних відмінностей між країнами. Адже різні варіанти соціальної організації у їх конкретно-історичній та національній формах можуть виявитися придатними або непридатними для певних економічних моделей.

За переконаннями фахівців з економіки, близько 40% причин економічного зростання у різних країнах можна пояснити лише якістю соціального капіталу тієї чи іншої нації [5]. Вони стверджують, що так само як і фізичний капітал (земля, споруди, машини) та людський капітал (здібності і знання), соціальний капітал також створює реальне багатство, а відтак є економічною цінністю національної економіки [6]. Такий капітал, незважаючи на його “віртуальну” форму, має

абсолютно реальну економічну ціну, яку змушене платити суспільство за його відсутності.

Поняття соціального капіталу розкриває можливість отримання економічної віддачі від високої якості соціальних відносин, яка досягається в суспільствах, об'єднаних національною ідеєю, орієнтованих на розвиток, пом'якшення соціальної несправедливості та інтеграцію вразливих верств у суспільне життя.

Складність і багатоаспектність використання соціального капіталу фактично унеможливує універсальне вичерпне тлумачення цього поняття. По суті це агрегований показник, що складається з багатьох компонентів.

У руслі найбільш широкого, узагальненого розуміння соціального капіталу, яке охоплює різні аналітичні підходи споріднених суспільних наук, до соціального капіталу нації включають морально-етичні та ціннісно-об'єднувальні чинники соціального здоров'я спільноти – соціальні інститути, відносини, цінності та норми, на яких базуються гармонійні суспільні стосунки, що позитивно позначаються на соціально-економічному прогресі суспільства.

У найбільш загальному трактуванні соціальний капітал включає ті суспільні інститути, відносини, норми та цінності, що сприяють виникненню взаємодії між людьми і здійснюють внесок в економічний та соціальний розвиток [7]. Формування і нагромадження соціального капіталу пов'язано з виникненням, зміною й функціонуванням інститутів, що регулюють господарські зв'язки між суб'єктами. Тому проблему соціального капіталу не можна розглядати окремо від проблеми формування й функціонування інститутів та інституціональної структури економіки.

Соціальний капітал у суспільному масштабі охоплює соціальне та політичне середовище, втілене в державному устрої, системі політичних і економічних інституцій, системі права та судочинства, громадянських та політичних свободах, моральних нормах та національно-культурних цінностях (історичні традиції, звичаї, релігія), культурно-ментальних особливостях нації, різноманітних формах колективної взаємодії та міжособистісних відносин, що породжує стійкі соціально-економічні позитивні зовнішні ефекти – від рівня окремої людини до всієї нації. Часто соціальний капітал ототожнюється із соціальною солідарністю й тим, що супроводжує очікування “правильної поведінки” [8]. Саме формування довіри, відповідальності у виконанні зобов'язань має прямий зв'язок з випереджальним економічним розвитком країн Заходу [9].

Продуктом соціального капіталу, за нашим переконанням, є потік соціально-економічної вигоди (доходу) нації, отримуваної від:

- відповідності між офіційно задекларованими та реальними нормами і цінностями, відсутності подвійних стандартів суспільної поведінки;
- якості, підконтрольності суспільству та прозорості функціонування державних владних інституцій, що характеризує ступінь довіри держави до громадян;
- стабільності визнання та дотримання суспільних норм, правил і стандартів моралі у різних сферах й на різних рівнях діяльності (співпраці) людей;
- високого ступеня соціальної довіри та солідарності, співробітництва та громадської взаємодії, а також взаємодії між громадянами і державою;
- реалізації принципів соціальної справедливості, особистої гідності, соціально-економічних прав і свобод;
- відсутності високої майнової нерівності та нерівності в доходах;
- зниження злочинності, шахрайства, опортуністичної поведінки економічних суб'єктів, кількості судових позовів;
- зменшення рівня корупції, бюрократизації, тіньової економіки.

Атмосфера довіри, створювана соціальним капіталом, підвищує ефективність ринкових механізмів. У суспільствах з високим рівнем довіри значно нижча частка витрат бізнесу на забезпечення безпеки угод, перевірку надійності та платоспроможності контрагентів, вища ступінь упевненості підприємців в стабільності “правил гри”. Це сприяє розвитку здорового конкурентного середовища, розширює можливості бізнесу, сприяє довгостроковим інвестиціям та інноваційним

проектам. Законодавча система та захист прав власності сприяють виникненню в суспільстві клімату довіри за умови, що ці інститути функціонують справедливо і ефективно. При цьому суспільство знає, що порушники соціальних правил і контрактних відносин будуть покарані, що люди не дають хабарі, не вдаються до шантажу та не сприяють корупції. У приватного сектора залишається більше ресурсів для інновацій та інвестицій, оскільки менше коштів витрачається на захист від незаконного порушення прав власності, укладених угод, на охорону, сплату хабарів тощо.

За слушним зауваженням академіка В. Кременя, “ціна, яку доводиться платити за соціальну роз’єднаність, недовіру й корупцію, вагома і часто не піддається вимірюванню. Разом з тим довіра, обмін інформацією та вмиле управління сьогодні сприймаються як найважливіші економічні фактори, що служать – шляхом їхньої ефективної взаємодії – опорою розвитку. Тісно згуртовані структури і підзвітні спільноті об’єднання, їх співпраця може в кінцевому результаті приводити до підвищення ефективності державної влади, сприяти громадянській активності, згладжуванню нерівності, скороченню масштабів соціальної ізоляції й корупції – на благо суспільства, держави і ринку. Розвинутий соціальний капітал особливо важливий у країнах, що пережили конфлікти чи національні трагедії, щоб допомогти суспільству віднайти надійний моральний компас” [10].

Одним із основних критеріїв якості соціального капіталу нації ми вважаємо ступінь відповідності між формальними і неформальними нормами соціально-економічної поведінки в суспільстві (т. зв. “вітринними” та “тіньовими” цінностями), оскільки саме цей критерій визначає ефективність ринкових механізмів економіки, прозорість функціонування державних владних інституцій, дотримання принципу соціальної справедливості, соціальної довіри і солідарності, підконтрольності суспільству, визнання й дотримання суспільних норм та стандартів моралі, визнання громадянських прав і свобод, а тобто всі ключові складові міжнародної конкурентоспроможності країни.

На превеликий жаль, Україна належить до суспільств, які характеризуються низькою якістю соціального капіталу, що критично впливає на стан її економіки та соціального розвитку. Адже найбільш проблемні для бізнесу інституціональні чинники (корупція, тінізація економіки, неефективна державна бюрократія, податкова система, слабкий захист прав власності тощо) явно домінують над суто економічними. При цьому вітчизняні і зарубіжні дослідники характеризують Україну як рентоорієнтоване суспільство, оскільки саме політична та економічна рента, а не підвищення економічної ефективності є переважним джерелом доходів владних й олігархічних прошарків суспільства.

Намагання української влади “будувати” соціальну ринкову економіку призвели до руйнації соціального капіталу суспільства, до поширення кланово-олігархічних груп, приватизації ними підприємств природно-сировинного комплексу, монополізації усіх сфер суспільного життя, руйнування соціальної сфери. Нерідко в Україні пропонуються схеми вирішення соціальних проблем, які унеможливають ефективне функціонування ринкового механізму. Тут не можна оминати увагою наявність тенденцій до регенерації системи так званої “підпільної” конкуренції, яка ґрунтується не на відкритих формах конкурентної боротьби, властивих соціальній ринковій економіці, а на так званій “клановій” моралі. Ця мораль стимулює підприємців не до раціоналізації використання їхніх здібностей у системі стабільних правил ринкової економіки, а до наближення до владних структур з метою використання згаданих правил у власних інтересах або отримання різноманітних пільг чи доступу до ексклюзивних джерел економічної інформації. В результаті конкуренція відбувається за правилами “всі проти всіх”, коли успіх на ринку визначає не вміння вести ефективну підприємницьку діяльність, а здатність усувати з нього конкурентів за допомогою важелів адміністративного, фінансово-олігархічного чи політичного характеру.

Опору на соціальний капітал нації у побудові гармонійного суспільства переконливо продемонстрували теоретики та практики “соціального ринкового господарства” в Німеччині (В. Ойкен, А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард). Вихідні положення

теорії соціального ринкового господарства ґрунтувалися на тому, що суспільна криза, яка тривала у Німеччині з 20-х років ХХ ст., була результатом моральної і духовної кризи, занепаду релігії, духовної секуляризації, розпаду звичних зв'язків й цінностей, втрати моральних орієнтирів. При цьому стверджувалось, що необхідні для функціонування зовнішніх та внутрішніх інститутів моральні резерви людини (такі самообмеження етичного порядку як самодисципліна, почуття справедливості, чесність і обов'язковість) виникають та закріплюються в родині, виховних закладах, релігійних й інших громадах.

У соціологічному розгляді конкурентного порядку А. Мюллер-Армака передбачалося, що необхідні для його функціонування передумови, а саме, моральні самообмеження і соціально обумовлені мотиви діяльності, не можуть в достатньому обсязі виникати лише на основі свободи та конкуренції, адже конкурентне господарство не в змозі інтегрувати суспільство, сформувати спільні установки та переконання, спільні ціннісні норми, без яких суспільство не може існувати. Тому воно потребує доповнення з боку суспільної політики, яка розглядає людину не тільки функціонально, як виробника і споживача, а й в усій її індивідуальності.

Тим самим було доведено, що окремі інституції і правила економічного порядку виникають та існують не ізольовано від традиційних норм і ціннісних уявлень суспільства. Тому не можна трактувати соціальну ринкову економіку лише як економічне вчення про організацію господарського життя, адже вона базується на етичних вимогах, що мають соціально-філософське, навіть теологічне обґрунтування, яке просякнуто європейським християнським світоглядом.

Висновки. Соціальний капітал є вагомим чинником суспільного прогресу, оскільки він спрямовує стихійну егоїстичну енергію окремих людей, груп та організацій у цивілізоване інституціональне русло, сприяє формуванню соціальної узгодженості, стабільних, усталених, передбачуваних соціально-економічних відносин, суспільної довіри, і завдяки цьому – економічній ефективності. З погляду на це значення соціального капіталу нації полягає у створенні культурного середовища для реалізації потенціалу основних чинників економічного розвитку. В певні історичні періоди вплив цього чинника виходить на перший план за своєю вагомістю.

Теорія соціальної ринкової економіки ґрунтується на економічному вченні про вплив інституцій і правил на поведінку економічних суб'єктів, що є основою концепції соціального капіталу нації. Накопичення соціального капіталу тісно пов'язане зі станом громадянського суспільства, загалом, і він є продуктом певного політичного, правового та інституційного оточення. Тому державний устрій у суспільстві, збагаченому соціальним капіталом, передбачає триєдність громадянина, громадянського суспільства і держави.

Соціально орієнтована ринкова економіка, до якої прагне Україна, не може будуватися за закритими моделями постсоціалістичної "кланової" конкуренції. Першочерговим її завданням має стати утвердження норм і принципів, притаманних конкурентному порядку, який передбачає суспільну відповідальність та етику бізнесу, відкритість усіх форм ринкової конкуренції, утвердження моральних засад підприємництва, чітке визначення функцій та ролі влади, її прозорість й підзвітність суспільству а, отже, вибудову соціального капіталу нації.

Список використаних джерел

1. Патнем Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнем // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 4. – С. 77–86.
2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М., 2008. – 730 с.
3. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – № 5. – С. 60–75.
4. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.

5. Easterly W. It's Not Factor Accumulation: Stylized Facts and Growth Models / W. Easterly, L. Ross // World Bank Economic Review. – 2001. – № 15 (2). – P. 177–219.
6. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М. : Издательство АСТ, 2003. – 480 с.
7. Grootaert C. The Role of Social Capital in Development. An Empirical Assessment / Grootaert C., van Bastalaer T. – New York : Cambridge University Press, 2002. – P. 125–154.
8. Селигмен А. Проблема доверия / А. Селигмен. – М. : Издательство Идея-пресс, 2002. – 200 с.
9. Норт Д. Пять тезисов об институциональных изменениях / Д. Норт // Квартальный бюллетень Клуба экономистов. – Минск : Пропилен, 2000. – Вып. 4.
10. Кремінь В. Освіта як соціальний капітал / В. Кремінь // День. – 2008. – № 8.

Е. Ю. ГУЛЕВИЧ,
кандидат экономических наук, доцент,
и. о. заведующего кафедрой фундаментальных экономических дисциплин,
Национальная академия статистики, учета и аудита
А. Г. ТАРАСЕНКО,
соискатель, старший преподаватель кафедры
фундаментальных экономических дисциплин,
Национальная академия статистики, учета и аудита

Некоторые аспекты исследования влияния социального капитала нации на экономические отношения в социально ориентированной экономике

Представлены результаты исследования влияния социального капитала нации на характер экономических отношений. Определено социально-экономическое значение социального капитала нации в становлении социально ориентированной экономики; применен систематизированный подход к определению сущности и структуры социального капитала нации, что дало возможность оценить его качество в Украине по отдельным критериям, а также выявить главные проблемы на пути экономических реформ и указать направления их решения.

Ключевые слова: *институционализм, институты, институциональные факторы, социально ориентированная экономика, социальный капитал нации, качество социального капитала нации.*

O. YU. GULEVYCH,
PhD (Economics), Associate Professor,
Acting Head of Department for Theoretical Economic Disciplines,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit
A. H. TARASENKO,
Seeker, Senior Teacher of Department for Theoretical Economic Disciplines,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit

Some Aspects of the Study that Considers the Effect of the Nation's Social Capital on the Economic Relations in a Socially Oriented Economy

The study is important is due to the fact that in today's world the main criteria of competitiveness and socio-economic development of a country are the institutional com-

ponents of national wealth, with the critical role of the social capital. Global experience shows that the countries that achieve the highest socio-economic indicators always have a highly developed social capital. The subject of the study is the nation's social capital as a factor of socially oriented economy development.

The study aims to determine the socio-economic value of the nation's social capital in the socially oriented economy, define its structure and evaluate the quality of social capital in Ukraine by its selected parameters.

The most important results and conclusions of the study are as follows: the social capital of a nation constitutes a basic institutional component of its productive forces, being an indicator of its creative capacity and a foremost factor of its socio-economic development. A socially oriented economy to which Ukraine aspires can no longer rely on nontransparent models of post-socialist clannish competition. The central task for the socio-economic policy in Ukraine should be enforcement of the norms and principles specific to the competition-driven public order resting upon social responsibility and business ethics, moral code of entrepreneurship, clearly outlined government functions, which will enable to enhance quality of the social capital of the Ukrainian nation.

Keywords: institutionalism, institutions, institutional factors, socially oriented economy, social capital of a nation, quality of the social capital of a nation.

